

Lietz, Zygmunt

"Rodowód i system propagandy niemieckiej na Warmii i Mazurach w okresie Republiki Weimarskiej",
Janusz Sobczak, "Przegląd Zachodni"
1972, nr 2 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 373-374

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Sobczak, *Rodowód i system propagandy niemieckiej na Warmii i Mazurach w okresie Republiki Weimarskiej*, Przegląd Zachodni, 1972, nr 2, ss. 350—368.

Naszego regionu dotyczy druga część¹ rozprawy o Wschodniemieckiej Służbie Ojczyźnianej (*Ostdeutscher Heimatdienst*) opublikowana w „Przeglądzie Zachodnim”. Autor oparł swój artykuł na materiałach źródłowych Politycznego Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Bonn, Archiwum Związkowego w Koblencku oraz na niezupełnie wykorzystanej literaturze przedmiotu². Zabrakło w nim również materiałów z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie³.

Praca składa się z 6 rozdziałów: *Ostdeutscher Heimatdienst; Finansowanie; Metody działania; Współdziałanie partii politycznych i ich stosunek do Ostdeutscher Heimatdienstu; Bezpośrednie skutki propagandy antypolskiej i Reorganizacja*. Tytuł artykułu sugeruje, że autor skoncentruje się na początkach działalności *Heimatdienstu*, gdy tymczasem treść sięga lat późniejszych, lat 1931—1932. Również w tytule mówi się o Warmii i Mazurach, podczas gdy w treści (szczególnie III podrozdział) poświęcono wiele miejsca także Powiślu (rejencja kwidzyńska). Autor nie wspomina nawet o istnieniu *Westpreussischer Heimatdienst* i jego działalności na Powiślu (dr Fleischer).

W uwagach wstępnych znajdujemy błędne sformułowanie dotyczące samej treści traktatu wersalskiego. Mianowicie autor twierdzi, że wojska alianckie w czasie plebiscytu jakoby nie miały stacjonować na Górnym Śląsku i Warmii. Z artykułu należałoby wnosić, że centrala *Ostdeutscher Heimatdienst* mieściła się w Olsztynie, a nie w Królewcu. Tymczasem ze wspomnień Maxa Worgitzkiego⁴ oraz olsztyńskich materiałów źródłowych wynika, że Olsztyn był jedynie siedzibą kierownictwa okręgowego *Heimatdienstu*. Janusz Sobczak zbyt często wspominał się wspomnieniami i sprawozdaniami wyżej wspomnianego Worgitzkiego i dlatego jemu głównie przypisuje zasługi za niemieckie zwycięstwo w plebiscycie. Jednakże we wspomnieniach działaczy polskich, a także w literaturze naukowej obraz stosunków w okresie plebiscytu i latach dwudziestych wypada zgoła odmiennie. Jan Baczewski⁵ na podstawie własnych doświadczeń z pracy w Komisji Kontrolnej inaczej pisze też o sporządzeniu list głoszących. Zarówno Jan Baczewski, jak i Fryderyk Leyk⁶ na wielu stronicach swoich pamiętników prowadzą polemikę ze sformułowaniami zgermanizowanego Mazura, jakim był Worgitzki. A oto dalsze nieścisłości artykułu. Sprawozdaniem emigrantów nie zajmował się *Heimatdienst*, a *Deutscher Schutzbund*, który rozwijał również propagandę w zachodnich i środkowych Niemczech. Świadczą o tym wyraźnie akta Pruskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (DZA II, Abt. Merseburg) nie wykorzystane przez autora.

W drugim rozdziale zajmą się Janusz Sobczak sprawami finansowania akcji propagandowej *Ostdeutscher Heimatdienstu*. Autor sugeruje, jakoby całość wydat-

¹ Por. J. Sobczak, *Reichszentrale für Heimatdienst — Urząd propagandy Republiki Weimarskiej*, Przegląd Zachodni, 1971, nr 3, ss. 115—130.

² Zabrakło tu zwłaszcza artykułów: Z. Lietz, *Ostdeutscher Heimatdienst. Materiały do antypolskiej działalności z lat 1927—1933*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1959, nr 2, ss. 198—206; K. Fiedor, *Znaczenie plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu dla formowania nacjonalistycznego frontu antypolskiego w Niemczech*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1970, nr 3, ss. 426—447.

³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie, *Der Ostdeutsche Heimatdienst (1919—1933)*. Zespół ten posiada wprawdzie pewne luki, niemniej zawiera wiele materiału, bez którego trudno omawiać sytuację w Prusach Wschodnich w okresie międzywojennym.

⁴ M. Worgitzki, *Geschichte der Abstimmung in Ostpreußen*, Leipzig 1921, ss. 73 n. wyraźnie podkreśla istnienie w Olsztynie jedynie ekspozytury okręgowej, a nie prowincjonalnej.

⁵ J. Baczewski, *Wspomnienia Warmiaka*, Warszawa 1961, ss. 36, 41, 51, 55, 63, 84, 92.

⁶ F. Leyk, *Pamięć notuje i utrwała. Wspomnienia*, Warszawa 1969, ss. 64, 69—77, 88, 91, 116, 136, 142, 144, 155 wyraźnie polemizuje z niektórymi sformułowaniami Worgitzkiego w tej książce (ss. 103, 121, 142), podobnie jak to czynił nieco wcześniej na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” w 1959 roku.

ków na tę akcję pokrywała Rada Ministrów Rzeszy (Republiki Weimarskiej). Tymczasem władze pruskie skarżyły się w 1919 i 1920 roku na małą ofiarność władz ogólnoniemieckich. Z badań Doroty Fensch⁷ wynika, że władze niemieckie miały wiele zobowiązań finansowych wobec *Deutscher Schutzbundu*, któremu podlegało w połowie lat dwudziestych ponad 120 organizacji zrzeszających Niemców za granicą. Materiały dotyczące finansowania są niewątpliwie interesujące i do tej pory nieznane polskiemu badaczowi, niemniej są one zbyt fragmentaryczne do wyciągnięcia uogólniających wniosków.

W rozdziale o metodach działalności *Ostdeutscher Heimatdienst* interesujący jest fragment o rzekomych polskich przygotowaniach do zagarnięcia Prus Wschodnich⁸. Tej akcji *Ostdeutscher Heimatdienst* nie wolno odrywać od całokształtu sytuacji Prus Wschodnich, będących w kryzysowym położeniu ekonomicznym. Wobec niespełniania obietnic władz centralnych i lokalnych, składanych w czasie plebiscytu, organizacje antypolskie starały się odwracać uwagę społeczeństwa wschodniopruskiego od sytuacji gospodarczej tej prowincji, rozniecając nastroje nacjonalistyczne za pomocą rozpisywania się o rzekomych polskich planach aneksjonistycznych w stosunku do Prus Wschodnich. Z powyższą propagandą *Heimatdienst* łączyła się działalność *Schutzbundu* oraz prowokacyjne manewry wojskowe na pograniczu pomorskim. Worgitzki nie tylko sprawował nadzór nad tym ruchem, ale i występował jako rzeczoznawca prokuratury niemieckiej w procesach przeciwko działaczom i organizacjom polskim (Olsztyn, Malbork, Słupsk). Był również organizatorem prowokacyjnych zajęć antypolskich, jak na przykład napadu na konsula Karola Ripę w Olsztynie w 1924 roku. Wbrew twierdzeniu autora, z pięciu niemieckich partii politycznych w Kwidzynie w 1919 roku powołano Wspólnotę Pracy, a nie Komitet dla Prus Zachodnich. Pomimo to, pod wpływami katolickiej Partii Centrum pozostawały nadal niemieckie Rady Ludowe. Janusz Sobczak bardzo uprościł rolę socjaldemokratów⁹ i nie zawarł analizy poszczególnych ugrupowań, zwłaszcza większości socjalistów, niezależnych socjalistów oraz spartakusowców. Autor podał wprawdzie, że starano się „pozyskać osoby narodowości polskiej”, lecz nieśleety nie wiadomo, o którą z partii tu chodzi. Możemy się jedynie domyślać, że argumentacją społeczną posługiwały się partie umiarkowanej lewicy i wyznaniowa partia Centrum. W opisie skutków propagandowych podano mylnie Biskupice zamiast Biskupiec Pomorski, Brunszwałd zamiast Byszwałd.

Ostatni rozdział przedstawiono głównie na podstawie sprawozdań olsztyńskiego *Heimatdienst*, nadsyłanych do władz centralnych za lata 1925—1927. Wobec wzrostu zasięgu ruchu polskiego zmieniać się musiały również i metody działalności antypolskiej. Rozpatrywanie pracy *Ostdeutscher Heimatdienst* w izolacji od tego ruchu i zatrzymanie się na roku 1927 nie jest uzasadnione. Wniosek końcowy, iż nowe formy pracy i nowa struktura nie zmieniły celów i treści działalności *Heimatdienst*, został postawiony nieco na wyrost, bez zbadania pozostałych 6 lat działalności propagandowej tej organizacji¹⁰. Rozwiązanie *Ostdeutscher Heimatdienst* nastąpiło w 1933 roku, po powołaniu *Bund Deutscher Osten*.

Zygmunt Lietz

⁷ Na podstawie maszynopisu pracy doktorskiej o antypolskich organizacjach w okresie międzywojennym, napisanej na Uniwersytecie w Rostocku, tudzież kwenda własna w DZA w Poczdamie i Merseburgu. Por. także mikrofilm nr 6 w Archiwum Miasta i Województwa Poznańskiego w Poznaniu.

⁸ W. Wrześniński, *Młędzy II Rzeczpospolitą a Republiką Weimarską. Z badań nad dziejami Prus Wschodnich w latach 1919—1932*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1966, nr 2, a szczególnie ss. 250—255, 268—269 w pełniejszym świetle przedstawiają to zagadnienie.

⁹ Por. W. Wrześniński, *Wrzenie rewolucyjne w Prusach Wschodnich w latach 1918—1920*, Zapiski Historyczne, t. 24, 1958—1959, z. 2/3, ss. 139—193.

¹⁰ J. Sobczak, *Propaganda zagraniczna Niemiec weimarskich wobec Polski*, Poznań 1973, na ss. 192—198 omawia pobjęcie rolę Prus Wschodnich w początku lat dwudziestych nawet nie dla polityki ogólnoniemieckiej, a jedynie w kontekście Pomorza Gdańskiego.